

دانشگاه تربیت معلم
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
رساله تحصیلی دوره کارشناسی ارشد

موسیقی در شعر م، سرشک با تکیه بر
هزارهٔ دوم آهوی کوهی

استاد راهنما:
دکتر حسینی مؤخر

استاد مشاور:
دکتر نقابی

دانشجو:
معصومه فرج پور

شهریور 1387

تقدیم به

دستان برخاسته به دعای پدر و مادرم

سپاس دارم از

زحمات بی دریغ و دلسوزانه‌ی استاد راهنمای این رساله جناب آقای دکتر حسینی مؤخر که پیوسته با راهنمایی‌های خویش ناهمواری‌ها و دشواری‌های کار را برایم آسان نمود و چون چراغی فروزان روشنگر راهم بوده‌اند و عصاره‌ی آموزه‌های ایشان در دوره‌ی کارشناسی هنوز در جوهر جانم جریان دارد، کمال تشکر و قدردانی را دارم. همچنین از زحمات استاد مشاور سرکار خانم دکتر نقابی که در این مدت بنده را مورد لطف و توجه خویش قرار دادند، سپاسگزاری می‌نمایم.

همین جا لازم است صمیمانه از همکاری دوستانم از جمله سرکار خانم صدیقه پور اکبر کسمایی و خواهرم صفورا فرج‌پور که بنده را از جهات مختلف هم‌چون نگارش، تایپ و تهیه‌ی بعضی مقالات مهم یاری رسانده‌اند، تشکر و قدردانی نمایم.

چکیده

موسیقی شعر به عنوان یکی از عوامل زیبایی شناختی از ارکان مهم شعر محسوب می‌شود و مهم‌ترین عاملی است که موجب تمایز زبان شعر از زبان نثر می‌گردد و در پیوند با عاطفه‌ی شعر به نقطه‌ی کمال خود می‌رسد.

شفیعی کدکنی (م. سرشک)، شاعر برجسته‌ی معاصر توجه خاصی به موسیقی شعر داشته و در انتقال عواطف شعری خود از جلوه‌های مختلف موسیقی شعر بهره جسته است. در این رساله انواع موسیقی شعر شفيعی بر محور موسیقی بیرونی (وزن عروضی)، موسیقی کناری (قافیه و ردیف) موسیقی درونی (صنایع بدیع لفظی) موسیقی معنوی (بخشی از صنایع بدیع معنوی) بررسی شده است؛ به این منظور تمام اشعار مجموعه‌ی هزاره‌ی دوم آهوی کوهی مورد بررسی قرار گرفته است. از جمله نتایج به دست آمده این است که مهم‌ترین و غنی‌ترین جلوه موسیقی در شعر شفيعی، موسیقی درونی است؛ و پس از آن موسیقی معنوی. در حوزه‌ی موسیقی کناری به عنوان سومین عامل، قافیه‌های بدیعی هم چون قافیه‌های التزامی و قافیه‌های متوازی بیشترین جلوه را دارند. در حوزه‌ی موسیقی بیرونی نیز شاعر ضمن رعایت اصول نیمایی، تسلط و تمایل خود را بر عروض سنتی نشان می‌دهد. همچنین مشخص شد که جدای از انواع چهارگانه‌ی موسیقی شعر، عوامل دیگری هم چون برش‌های درون مصراع‌ی و کاربرد آرکائیک زبان در آهنگین نمودن شعر شفيعی مؤثرند، که در هیچکدام از حوزه‌های چهارگانه‌ی موسیقی قرار نمی‌گیرند و ما در ضمن تحقیق به بررسی این عوامل پرداخته‌ایم.

کلید واژه: موسیقی شعر، موسیقی بیرونی، موسیقی کناری، موسیقی درونی، موسیقی معنوی، شفيعی

کدکنی (م. سرشک)، شعر معاصر

14	پیش‌گفتار
15	نظر شفيعی کدکنی دربارهٔ موسیقی شعر
20	پیشینهٔ تحقیق
24	شناخت‌نامهٔ شفيعی کدکنی
24	زندگی‌نامه و تحصیلات
26	آثار و تألیفات
26	تحقیقات و تألیفات
27	سروده‌ها
28	فصل اول
29	1- کلیات و تعاریف
29	1-1- پیوند شعر و موسیقی
30	1-1-1- پیوند شعر و موسیقی در دوره‌های مختلف تاریخ ایران
32	1-1-1-1- ایقاع
34	1-2- تعریف موسیقی شعر و انواع آن:
34	1-2-1- تعریف موسیقی شعر
36	1-2-2- اهمیت نقش موسیقایی زبان
37	1-2-3- انواع موسیقی شعر
37	1-2-3-1- موسیقی بیرونی شعر
39	منشأ وزن شعر
39	منشأ وزن در شعر فارسی
39	وزن شعر فارسی منشأ عربی دارد
39	وزن شعر فارسی پیش از اسلام هجایی و ضربی بوده است
39	وزن شعر فارسی منشأ ایرانی دارد
40	عروض شعر فارسی
41	ارکان اصلی
41	ارکان فرعی
42	1-2-3-2- موسیقی کناری شعر

43	..... قافیه (RHYME)
44	..... کارکرد قافیه در ساختار شعر
44	..... تأثیر موسیقایی قافیه
45	..... تنظیم فکر و احساس
45	..... کمک به حافظه و سرعت انتقال
46	..... ایجاد وحدت شکل
46	..... تناسب و قرینه‌سازی
46	..... القاء مفهوم از راه آهنگ کلمات
47	..... ردیف (IDENTICAL ENDING SYLLABLE)
48	..... نظر شفيعی کدکنی دربارهٔ ردیف
48	..... عامل موسیقایی
48	..... عامل زبان‌شناختی
49	..... 3-2-1- موسیقی درونی شعر
50	..... 4-3-2-1- موسیقی معنوی شعر
50	..... 3-1- موسیقی، مفهوم و عاطفه شعر
53	..... 1-3-1- رابطهٔ موسیقی شعر و عاطفه
53	..... بررسی رابطهٔ موسیقی شعر و عاطفه در شعر کلاسیک فارسی
58	..... بررسی رابطهٔ موسیقی شعر و عاطفه در شعر نیمایی
62	..... فصل دوم
63	..... 1-2- موسیقی بیرونی
90	..... پیروی م. سرشک از سنت عروضی نیما یوشیج
91	..... نوسان طول مصراع‌ها با حفظ وزن در شعرهای آزاد
92	..... به‌کارگیری زحافات مختلف یک بحر در مصراع‌های متوالی
98	..... 2-1-2- معرفی گونه‌های مختلف شعری در مجموعهٔ هزارهٔ دوم آهوی کوهی
99	..... وزن‌های به‌کاررفته در شعرهای آزاد مجموعهٔ هزارهٔ دوم آهوی
99	..... بحرهای متفوق‌الارکان در شعر شفيعی
100	..... بحر رجز
101	..... بحر متدارک
101	..... بحر مقارب

102	بحر هزج .....
102	بحور مختلف الارکان .....
103	بحر خفیف .....
103	بحر سریع .....
104	بحر مجتث .....
105	بحر مضارع .....
108	بحر منسرح .....
108	بحور نو .....

4-1-2- نظر شفیعی کدکنی دربارهٔ هماهنگی موسیقی بیرونی با عاطفه و مفهوم مطرح در شعر

110	.....
111	بررسی شعرهای دفتر مرثیه‌های سرو کاشمر از نظر هماهنگی عاطفه و وزن .....
115	2- بررسی شعرهای دفتر خطی ز دلتنگی از نظر هماهنگی عاطفه و وزن .....
118	3- بررسی شعرهای دفتر عزل برای گل آفتاب گردان از نظر هماهنگی عاطفه و وزن .....
121	4- بررسی شعرهای دفتر در ستایش کیوترها از نظر هماهنگی عاطفه و وزن .....
123	5- بررسی شعرهای دفتر ستاره‌ی دنباله‌دار از نظر هماهنگی عاطفه و وزن .....
125	خلاصه مباحث .....
129	1-2-2- قافیه .....
129	قافیه در شعر سنتی فارسی .....
130	قافیه در شعر نیمایی .....
131	بررسی قافیه در مجموعهٔ هزارهٔ دوم آهوی کوهی .....
132	2-3-1-3-1- بررسی گونه‌های مختلف قافیه‌بندی در مجموعهٔ هزاره .....
132	2-3-1-3-1- هم قافیه بودن پایان همهٔ بندها .....
134	به کارگیری قافیهٔ مستقل در اواسط بندها .....
135	هم قافیه بودن پایان بعضی از بندها .....
136	مساوی بودن مصراع‌های یک شعر هم از نظر طول وزنی و هم از نظر تعداد هجا .....
140	قافیه آرایبی ترجیع گونه .....
147	قافیه درونی همسان با قافیه کناری .....
150	قافیه مضاعف .....
152	ذوقافیتین .....

153	..... قافیه‌های بدیعی
153	..... قافیه التزامی (قافیه‌های غنی یا اعنات یا لزوم مالا یلزم)
156	..... قافیه متجانس
157	..... قافیه‌های متوازی
159	..... قافیه معموله
160	..... قافیه‌های شایگان
160	..... 2-2-2 ردیف
160	..... بررسی ردیف در شعر شفیعی با تکیه بر هزاره
160	..... ساختار واژگانی ردیف در شعر شفیعی
163	..... قافیه‌های مردف
167	..... حاجب
167	..... 2-2-3 هماهنگی موسیقی کناری با عاطفه و مفهوم مطرح در شعر:
175	..... نقش انواع قافیه‌ها (موسیقی کناری) در القای مفهوم در شعر شفیعی
176	..... قافیه‌های مختوم به صامت
176	..... صامت «ن»
177	..... صامت «ر»
177	..... صامت «د»
178	..... صامت «ت»
178	..... صامت «م»
179	..... صامت «ش»
179	..... صامت «ب»
180	..... صامت «ه»
180	..... صامت «ز»
181	..... صامت «گ»
181	..... صامت «ل»
181	..... صامت «ی»
182	..... صامت‌های «س» و «غ»
182	..... صامت‌های «ک» و «ق»
183	..... صامت «و»

183	..... 3-3-1-1-16-صامت «ط»
183	..... صامت «خ»
183	..... قافیه‌های مختوم به مصوت
183	..... مصوت «ای»
184	..... مصوت «آ»
184	..... مصوت «ه»
185	..... مصوت «او»
186	..... خلاصه مباحث
189	..... 2-3- موسیقی درونی شعر شفیعی با تکیه بر هزاره‌ی دوم آهوی کوهی
191	..... 2-3-1- بررسی جلوه‌های مختلف موسیقی درونی در مجموعه هزاره
191	..... 2-3-1-1- جناس و انواع آن
192	..... جناس تام
193	..... جناس ناقص
193	..... 2-3-1-4- جناس زاید
195	..... 2-3-1-4- جناس مرکب
196	..... 2-3-1-4-5- جناس مرکب مزدوج
197	..... جناس مرکب مطرف
197	..... جناس اشتقاق و شبه اشتقاق
198	..... جناس مضارع
199	..... جناس مصحف (خط)
200	..... سجع و انواع آن
200	..... قافیه‌های درونی
205	..... ترصیع
206	..... موازنه
207	..... تضمین المزدوج (ازدواج یا اعنات القرینه)
207	..... تکرار و انواع آن
209	..... در سطح جمله
209	..... 1- تکرار یک مصرع یا عبارت در آغاز بندهای شعر
210	..... 2- مصرع یا عبارت برگردان در پایان بندها تکرار می‌شود
211	..... 3- تکرار مصرع‌ها و بندهای آغازین در پایان شعر

- 212.....4- تکرار مصراع یا عبارت در فواصل مختلف
- 213..... در سطح کلمه
- 213.....1- رد الصدر علی العجز
- 214.....2- رد العجز علی الصدر
- 214.....3- تشابه الاطراف
- 215..... طرد و عکس (تبدیل و عکس)
- 216..... واج آرایبی (نغمه‌ی حروف)
- 217..... تکرار مصوت بلند «آ»
- 217..... تکرار مصوت بلند «او» و صامت «ک»
- 217..... تکرار مصوت بلند «ای»
- 217..... تکرار مصوت کوتاه «ا»
- 218..... تکرار مصوت کوتاه «اُ»
- 218..... تکرار صامت «ب»
- 218..... تکرار صامت «پ»
- 218..... تکرار صامت «ت، ط»
- 218..... تکرار صامت «ج»
- 218..... تکرار صامت «چ»
- 218..... تکرار صامت «خ»
- 219..... تکرار صامت «د»
- 219..... تکرار صامت «ر»
- 219..... تکرار صامت «ز، ظ»
- 219..... تکرار صامت «ژ»
- 219..... تکرار صامت «س، ص»
- 219..... تکرار صامت «ش»
- 219..... تکرار صامت «ف»
- 220..... تکرار صامت «ق، ر»
- 220..... تکرار صامت «ک»
- 220..... تکرار صامت «گ»
- 220..... تکرار صامت «ل»
- 220..... تکرار صامت «م»

- 220.....تکرار صامت «ن»
- 220.....تکرار صامت «و»
- 221.....تکرار صامت «ه»
- 221.....تکرار مصوت «آ» و صامت «ر»
- 221.....تکرار صامت «ت» و «د» و «ش»
- 221.....تکرار صامت «ر» و «ز»
- 221.....تکرار صامت «ش» و «گ»
- 221.....تکرار صامت «ش» و «ح» و «س»
- 221.....تکرار صامت «ک» و «گ»
- 222.....تکرار صامت «ن» و «م»
- 222.....تکرار صامت «ت» و «ن»
- 222.....تکرار صامت «ر» و «گ»
- 222.....تکرار مصوت «ای» و «ر»
- 222.....تکرار مصوت «او» و صامت «ک»
- 222.....تکرار مصوت «ه» و «ش»
- 222.....تکرار مصوت «م»
- 222.....تکرار مصوت «خ»
- 222.....تکرار صامت «س»
- 223.....تکرار مصوت «ای» و صامت «س»
- 223.....تکرار صامت «ش» و «د»
- 223.....تکرار صامت «ش»
- 223.....تکرار صامت «گ»
- 223.....تکرار صامت «ه»
- 223.....تکرار صامت «ر» و «ه»
- 223.....تکرار مصوت «او»
- 223.....تکرار صامت «ز»
- 223.....تکرار مصوت «او» و صامت های «د» و «ز»
- 224.....تکرار مصوت «ای» و صامتهای «ز» و «ر»
- 224.....تکرار مصوت «ن»
- 224.....تکرار مصوت «ک»

224	تکرار مصوت «چ»
224	جادوی مجاورت
226	موسیقی حاصل از کاربرد اتباع
227	موسیقی حاصل از کاربرد اصوات در شعر
228	2-3-2- هماهنگی موسیقی درونی با عاطفه و مفهوم مطرح در شعر
246	خلاصه مباحث
247	2-4- موسیقی معنوی در شعر شفیعی
247	تعریف موسیقی معنوی
248	موسیقی معنوی در شعر شفیعی کد کنی
248	2-5-2-1- جلوه‌های موسیقی معنوی در شعر شفیعی کد کنی
248	1-1-2-4- مراعات النظیر
253	تناسب عناصر مربوط به مفاهیم و اصطلاحات علم موسیقی
258	3-1-2-4- تلمیح
261	تلمیح به اساطیر
263	تلمیح به آیات قرآن
263	داستان پیامبران
264	آدم «ع»
264	ابراهیم «ع»
265	ایوب «ع»
266	خضر «ع»
266	سلیمان «ع»
267	عیسی (ع)
267	موسی «ع»
269	نوح «ع»
270	یوسف «ع»
271	تلمیح به واژگان قرآنی
271	تلمیح به تصاویر قرآنی
272	تلمیح به نام شاعران و اشعار آنها
274	گونه‌های دیگر تلمیح
274	4-1-2-4- ایهام

278	..... بیان نقیضی	2-4-1-5
280	..... حس آمیزی	2-4-1-6
282	..... سیاقه الاعداد	2-4-1-7
282	..... تنسیق الصفات	2-4-1-8
284	..... خلاصه مباحث	
285	..... دیگر جلوه‌های موسیقایی شعر شفیعی	2-5
285	..... برش‌های درون مصراع	2-5-1
289	..... برش میان واحدهای تصویری	2-5-1-1
293	..... برش بین اجزا و واحدهای زبانی	2-5-1-2
295	..... نقل قول	
296	..... فعل و وابسته‌های آن	
296	..... وابسته‌های محدود کننده	
298	..... برش بین اجزا و واحدهای موسیقایی	2-5-1-3
299	..... واژه‌های هم قافیه	
300	..... واژه‌های هم وزن	
301	..... قرینه‌های متناظر	
302	..... برجستگی تکرار کلمه	
304	..... تأثیر ویژگی‌های زبانی	2-5-2
306	..... آرکائیسم واژگانی	
307	..... آرکائیسم نحوی	
313	..... خلاصه مباحث	
315	..... فصل سوم	
329	..... ABSTRACT	

پیش‌گفتار

از زمان‌های بسیار کهن، آدمی همواره به دنبال ابزار و وسایلی بوده تا ارتباط با هم نوع خویش را آسان‌تر و معنی‌دارتر نماید. این ابزار در مراحل ابتدایی بشر می‌توانسته یک نشانه ساده مانند دود یا انعکاس نور باشد و در مراحل پیشرفته‌تر، ارتباط صوتی و موسیقایی هم چون استفاده از سازهای ضربی یا بادی مانند کوس، دهل و سرنا و ... که متناسب با فرهنگ، محیط جغرافیایی و میزان پیشرفت اقوام مختلف، متفاوت بوده است. به تدریج و با سپری شدن اعصار مختلف "کلام" سررشته‌ی ارتباط را به دست گرفته و در میان جوامع مختلف آن دسته که از خواندن و نوشتن اطلاعی نداشتند به وزن و موسیقی کلمات توجه کردند. این جنبه صوتی موجب می‌شد کلمات به آسانی به حافظه سپرده شود؛ زیرا به خاطر سپردن یک مجموعه آهنگین آسان‌تر از یک مجموعه بی‌وزن و منثور است. از این رو از دیرباز شعر همواره با وزن ملازمت داشته و وزن از عناصر مهم آن به حساب می‌آمده است. این مسأله در اکثر تعریف‌هایی که در گذشته از شعر شده، آشکار است. از جمله اینکه ابن‌سینا شعر را "کلامی مخیل ترکیب شده از اقوالی دارای ایقاعاتی می‌داند که در وزن متفق و متساوی و متکرر است و حروف پایانی آن متشابه است."¹ و با اینکه تعریف ابن‌سینا² از شعر تعریفی منطقی است که اساس آن توجه به عنصر تخیل است، از عنصر وزن نیز غافل نبوده است. از آن جا که قلمرو این رساله بررسی یکی از عناصر شعری شاعر معاصر محمدرضا شفیعی کدکنی است، ضرورت دارد تعریفی دقیق‌تر و امروزی‌تر برای شناخت تمامی عناصر عمده شعر ارائه گردد. شفیعی "شعر را گره خوردگی عاطفه و تخیل می‌داند که در زبانی آهنگین شکل گرفته است." بر این اساس عناصر عمده شعر عبارتند از: عاطفه، تخیل، موسیقی، زبان، شکل و قالب.

"آشکارترین عاملی که زبان را از کاربرد معمولی خود منحرف می‌کند و جنبه‌ی زیبایی‌شناختی آن برای همه، از فرد عامی علاقه‌مند به شعر تا منتقد برجسته _ ملموس و جذاب است و در تاریخ ادب فارسی، عمری هم

¹ محمد رضا شفیعی کدکنی، موسیقی شعر. (تهران: آگاه، 1379). ص 351.

² محمد رضا، شفیعی کدکنی، ادوار شعر فارسی. (تهران: سخن، 1380). ص 86.

پایه‌ی شعر دارد "موسیقی شعر" است. موسیقی که خود ایجادکننده‌ی عواطف است اگر با شعر که وسیله‌ی انتقال عواطف است همراه گردد از نیرویی جادویی در القای حس و عاطفه برخوردار می‌شود.¹

نظر شفیعی کدکنی درباره‌ی موسیقی شعر

دل بستگی شفیعی به موسیقی را چه در تعاریفی که او از شعر ارائه نموده، چه در سروده‌ها و چه در تألیفات ارزنده‌ی او می‌توان مشاهده کرد. در واقع، او را می‌توان یکی از معدود گویندگانی شمرد که هرگز به سوی شعر سپید - که به دلیل نداشتن وزن از موسیقی ضعیف‌تری برخوردار است - کشیده نشد. در حالی که می‌دانیم جز نیما، از گلچین گیلانی و ا. بامداد و ه. ا. سایه و م. امید و سهراب سپهری و نادر نادر پور گرفته تا شاعران هم نسل م. سرشک، اغلب، تجربه‌های چندی را در شعر بی‌وزن پشت سر گذاشته‌اند.²

یکی از تألیفات ارزنده‌ای که شفیعی درباره‌ی موسیقی شعر نوشته است، کتاب موسیقی شعر است که در آن در خصوص انواع موسیقی شعر، به تفصیل سخن رفته است؛ و چند تن از محققان با تکیه بر این تقسیم‌بندی او از انواع موسیقی شعر به بررسی سروده‌های برخی شاعران پرداخته‌اند و در این میان جای یک تحقیق جامع در این حوزه در سروده‌های م. سرشک با جانب موسیقایی بسیار برجسته و غنی، خالی به نظر می‌رسد.

شفیعی در کتاب موسیقی شعر گفته‌ی یکی از ناقدان امریکایی را نقل می‌کند که "هر کتاب خوب یک جمله درخشان است که تا پایان گسترش می‌یابد" و در ادامه می‌افزاید: "بی‌آنکه مدعی باشم این کتاب (موسیقی شعر) کتاب خوبی است، می‌خواهم بگویم اگر جمله‌ی درخشانی در آن گسترش یافته باشد این است که هر شعر، به عنوان یک پدیده‌ی جهانی و در عین حال ملی و محلی، میزان توفیق و ماندگاریش بستگی دارد به میزان بهره‌مندی آن از موسیقی و "موسیقی" در چشم‌انداز این کتاب، گاه معنایی فزونتر از عروض و قافیه و جناس دارد تا آنجا که گاه، به مرزهای ساخت و صورت یا جلوه‌هایی از آن دو مفهوم گسترش می‌یابد.³ این گفته

¹ فروغ صهبا، «موسیقی بیرونی در شعر م. سرشک». (فصلنامه پژوهش‌های ادبی، شماره 6: 1383). ص. 104.

² عابدی، همان، ص 166.

³ محمدرضا شفیعی کدکنی، موسیقی شعر. (تهران: آگاه، 1379). ص 33.

حاکی از آن است که شفيعی در سروده‌های خود به آفرینش موسیقی بسیار اهمیت می‌دهد. بر اساس این فرضیه رساله به بررسی و توصیف انواع موسیقی در شعر او و مباحث قابل طرح در خصوص آن می‌پردازد.

بی‌شک موسیقی نقش عمده‌ای در ایجاد ساخت و صورت منسجم در یک شعر و وحدت بخشیدن به اجزای مختلف آن ایفا می‌کند. از طرفی آگاهی از موسیقی شعر و هماهنگی آن با عاطفه و معنای حاکم بر شعر تأثیری به سزا بر فهم و ایجاد لذت در خواننده دارد و بدون تردید به گواهی نقدهای مختلفی که در باب شعر شفيعی نوشته شده وی یکی از ستون‌های شعر معاصر است؛ همچنین با توجه به اینکه دقت در نکته‌های ظریف و مواد سازنده‌ی یک اثر موجب می‌شود که بهتر بتوان به عمق آن پی برد و به جهان‌بینی پدیدآورنده‌ی آن دست یافت، و نیز با توجه به اینکه شفيعی خود در عرصه‌ی موسیقی شعر صاحب نظر است. لذا تحقیق در باب موسیقی شعر او ارزنده می‌نماید.

در این رساله از دو مجموعه‌ی منتشر شده‌ی شفيعی اساس کار، بر مجموعه‌ی معروف و برجسته‌ی او "هزاره‌ی دوم آهوی کوهی" نهاده شده است. بی‌شک محدودیت زمان و نیز حجم تحقیق در این گزینش مؤثر بوده است؛ از سوی دیگر مجموعه "هزاره‌ی دوم آهوی کوهی" اشعاری را در بر می‌گیرند که شاعر در آنها تقریباً به زبان شخصی خود دست یافته است، بنابراین برای بررسی شعر شفيعی بهتر به نظر می‌رسند.

نگارنده بعد از بررسی‌های کلی برای دست‌یابی به سبک موسیقایی شعر شفيعی در مجموعه‌ی منتخب، به این نتیجه رسیده است که انجام این کار بدون توجه به نقش موسیقی در ایجاد عاطفه شعری تقریباً غیرممکن است؛ زیرا پیوند موسیقی و عاطفه پیوندی بنیادین است و باید عاملی باشد تا آن را ملاک و معیار ارزش موسیقی شعر، از نظر شدت و ضعف قرار دارد.

این رساله در سه فصل اساسی زیر تدوین شده، که عبارتند از:

فصل اول: کلیات و تعاریف: که در آن به بررسی پیوند موسیقی و شعر، تعریف موسیقی شعر و انواع آن و

همچنین پیوند موسیقی شعر با مفهوم و عاطفه مطرح در آن پرداخته شده است.

فصل دوم: بررسی موسیقی در سروده‌های م. سرشک با تکیه بر مجموعه‌ی "هزاره‌ی دوم آهوی کوهی" که خود شامل پنج بخش است.

وزن به عنوان عاملی مهم، بخش اول آن را به خود اختصاص داده است؛ در این بخش ابتدا با ارائه دو جدول بحر، قالب و زحافات به کار رفته در هر شعر، هم چنین درصد تنوع بحور در مجموعه و دفاتر پنج گانه به طور مجزا و سهمی که هر دفتر نسبت به کل مجموعه دارد، نشان داده شده است؛ و پس از آن به تبیین اصول وزن نیمایی و بررسی میزان به کارگیری این اصول در شعر شفيعی و نوآوری‌هایی که احیاناً برخی اوزان داشته است، پرداخته‌ایم. سپس هماهنگی موسیقی بیرونی با عاطفه و محتوای مطرح در شعر او و هم چنین اوزان پر کاربرد در شعر او را با ارائه مثال‌هایی بررسی نموده‌ایم.

ویژگی‌های قافیه و ردیف شعر (موسیقی کناری) او در بخش دوم آمده است. در این بخش ضمن بررسی هر ویژگی با ارائه آمار و ارقام دفاتر پنج گانه را به لحاظ میزان برخورداری از آن ویژگی مورد مقایسه قرار داده‌ایم. و در پایان تأثیری را که قافیه و ردیف در القای عاطفه و مفهوم شعر داشته‌اند با ارائه چند مثال مورد بررسی قرار داده‌ایم.

در بخش سوم که به موسیقی درونی سروده‌های شاعر اختصاص دارد، برخی از آرایه‌های لفظی را که در ایجاد این موسیقی مؤثرند توضیح داده و نمونه‌هایی ارائه داده‌ایم و ضمن توضیح هر آرایه با ارائه آمار و ارقام میزان بهره‌مندی هر دفتر را از آن آرایه و نیز سهمی که در کل مجموعه به خود اختصاص داده است بررسی نموده‌ایم و در پایان با ارائه نمونه‌هایی هماهنگی این نوع موسیقی با عاطفه و مفهوم مطرح در شعر را به بحث نشسته‌ایم.

بخش چهارم نیز به بررسی موسیقی معنوی اشعار او اختصاص دارد که در آن ضمن ارائه چند نمونه آرایه‌های معنوی را که در ایجاد این موسیقی نقش دارند، توضیح داده‌ایم و ضمن بحث از هر آرایه میزان کاربرد آن را در هر دفتر با ارائه آمار و ارقام نشان داده‌ایم.

از آن جا که جدای از انواع چهارگانه‌ی موسیقی که برشمردیم عوامل دیگری چون برشهای درون مصراع‌ی و برخی ویژگی‌های زبانی هم چون آرکائیسیم واژگانی و آرکائیسیم نحوی نقش مهمی در ایجاد موسیقی شعر دارند. در بخش پنجم این فصل به بررسی این عوامل می‌پردازیم؛ و در ضمن توضیح هر عامل موسیقی ساز با ارائه آمار و ارقام درصد تنوع آن را در دفترهای پنج‌گانه بررسی می‌کنیم.

فصل سوم: نتیجه‌گیری که در آن به جمع‌بندی مطالب گفته شده و شاخصه‌های موسیقایی شعر شفيعی می‌پردازیم.

از این میان فصل دوم، قلمرو اصلی بررسی اشعار شفيعی در زمینه موسیقی شعر است.

چنانکه گفتیم در هر فصل سعی شده است ضمن ارائه آمار و ارقام، تفاوت‌های احیاناً معنادار موجود میان دفترها در هر جلوه از موسیقی شعر مشخص شود.

در این میان تنها آمار و ارقامی که قابلیت گنجاندن در جدول را داشته‌اند در قالب جدول ارائه نموده‌ایم و مابقی را به علت وسعت و گستردگی‌شان در قالب جدول نیاورده‌ایم؛ ضمناً در پایان سه بخش نخست از فصل دوم سعی شده است با ارائه مثال‌هایی رابطه‌ی موسیقی شعر با عاطفه و مفهوم آن مشخص شود.

از سال‌ها قبل و در دوره‌ی دبیرستان با حضور در کلاسهای آرایه‌های ادبی و عروض، تناسب‌ها و هماهنگی‌های صوری یک شعر بیش از مفهوم و محتوای آن مرا مجذوب خود می‌ساخت و هنگام خواندن یک شعر قبل از اینکه به معنا و مفهوم آن بیندیشم در پی لذت بردن از فرم آن شعر بودم. در این میان بهره‌مندی از هوش عروضی که به واسطه‌ی آن می‌توانستم وزن اشعار را بدون تقطیع و با گوش احساس کنم حائز اهمیت بود؛ این علاقه‌مندی به هماهنگی‌ها و تناسب‌های صوری یک شعر در دوره‌ی کارشناسی با حاضر شدن در کلاسهای بدیع و عروض فزونی گرفت و همواره سعی داشتم تحقیقی در این زمینه انجام دهم. در دوره کارشناسی ارشد با حضور در کلاسهای دکتر "حبیب‌اله عباسی"، گوش دادن به نقدهای فرمالیستی که ایشان از مقدمه‌ی مرزبان‌نامه و جهان‌گشا ارائه می‌نمودند و ذهن ما را به جادوهای مجاورت موجود در این متون توجه می‌دادند، موجب شد که این علاقه‌مندی شدت گیرد، بنابراین مطالعات مقدماتی درباره این موضوع (موسیقی شعر) را

آغاز نمودم و آن را مورد ارزیابی قرار دادم؛ و سروده‌های دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی را که به علت بهره‌مندی از جانب موسیقایی غنی در من بسیار رسوخ و رسوب کرده بود، برای این تحقیق برگزیدم. پس از بررسی‌های اولیه به این نتیجه رسیدم که علاوه بر انواع چهارگانه موسیقی شعر که شفیعی معرفی می‌کند عوامل دیگری در آهنگین نمودن شعر م. سرشک مؤثرند؛ از این جهت انگیزه قبلی در من دو چندان شد و بیش از پیش به انجام این کار راغب شدم. در طی جمع‌آوری مطالب مورد نیاز به علت محدودیت منابع گاه چندین هفته ادامه کار با وقفه مواجه می‌شد، لذا زمان درازی برای به دست آوردن هر مطلب صرف شده است.

در دسته‌بندی و طبقه‌بندی مطالب بیش از همه از کتاب‌های "موسیقی شعر" محمدرضا شفیعی کدکنی "سفر در مه" تقی پور نامداریان" و "سفرنامه باران" به کوشش حبیب‌اله عباسی بهره برده‌ام و از مقالات مختلفی در مورد "موسیقی شعر" استفاده کرده‌ام که در جای خویش به هر کدام از آنها اشاره خواهد شد.

پیشینه تحقیق

محققان و منتقدان بسیاری ابعاد گوناگون شعر شفيعی را مورد بررسی قرار داده‌اند، اما این نقد و بررسی‌ها اغلب در حوزه‌ی اندیشه، محتوا و زبان شعری شاعر بوده است. در این نقد بررسی‌ها، گه‌گاه به فراخور موضوع به اشاراتی مختصر و گذرا پیرامون موسیقی شعر شفيعی باز می‌خوریم؛ که در آنها تنها به بخشهایی از موسیقی پرداخته شده و با اکتفا به رئوس مطالب به شتاب از آن گذشته‌اند؛ از جمله مقاله‌های:

"شکست سکوت و برآمدن امید/ مهدی برهانی 44-45"، "درباره‌ی از زبان برگ/ محمود کیانوش ص 65"، "شکل و ساخت شعر شفيعی/ دکتر محمود فتوحی ص 245-252"، "شاعر مرغان باغ/ دکتر حبیب‌اله عباسی ص 311" که همگی در کتاب "سفرنامه باران" به کوشش دکتر حبیب‌اله عباسی به چاپ رسیده‌اند. هم چنین کتاب‌های "در جست‌وجوی نیشابور/ مجتبی بشر دوست ص 120-121"، "در روشنی باران‌ها/ کامیار عابدی ص 164-169"، "از زبان صبح/ مهدی برهانی ص 186-217" که در آن مباحثی از صور خیال با موسیقی درآمیخته است. دو مقاله هم با عنوان‌های موسیقی بیرونی در شعر م. سرشک/ فروغ صهبا و موسیقی قافیه در شعر م. سرشک/ محمدرضا عمران‌پور" در مجله‌ی پژوهش‌های ادبی، سال دوم، شماره ششم، زمستان 1383 به چاپ رسیده است.

هر چند نگارنده که گاه از دیدگاه‌های مطرح شده در این دو مقاله بهره جسته است، اما کاستی‌هایی به شرح زیر در آنها به چشم می‌خورد:

1- بر خلاف نظر مؤلفان پاره‌ای از مقالات و کتاب‌ها، موسیقی شعر تنها در وزن عروضی و قافیه و ردیف خلاصه نمی‌شود.

2- مقاله‌ای که درباره موسیقی بیرونی شعر شفيعی نگارش یافته، به بررسی صد اثر نیمایی از نیمه‌ی نخست مجموعه هزاره‌ی دوم آهوی کوهی پرداخته است و مقاله‌ای که موسیقی قافیه در شعر شفيعی را مورد بحث قرار داده تنها اشعار نیمایی دویست صفحه‌ی نخست مجموعه‌ی هزاره دوم آهوی کوهی را به بحث گذاشته است؛ یعنی اشعار دو دفتر نخست و بخش اندکی از دفتر سوم. این در حالی است که بیشترین اشعار نیمایی شفيعی که